

Teresa Bardzińska-Boneneberg*
Agata Bonenberg**

NURT WERNAKULARNY WE WSPÓŁCZESNYCH REALIZACJACH POLSKICH ARCHITEKTÓW

Architektura wernakularna to nurt, charakteryzujący się odniesieniami nowych dzieł do lokalnej, ponadczasowej tradycji architektonicznej. Poszukiwanie języka architektury powiązanego z budownictwem historycznym, regionalnym odbywać się może na kilku płaszczyznach interpretacyjnych: kulturowej, krajobrazowej, formalnej i warsztatowej. Celem badań prowadzonych przez autorki jest określenie zależności pomiędzy funkcją budynku a preferowanymi przez twórców płaszczyznami interpretacyjnymi architektury tradycyjnej.

Słowa kluczowe: nurt wernakularny w architekturze, tradycja, inspiracje, regionalizm, architektura zrównoważona, architektura niespieszna

Tradycja europejskiej edukacji architektonicznej lat 50. i 60. oparta była na uniwersalnych rozwiązaniach stylu międzynarodowego. Architekci wykształceni w tym okresie rzadko spoglądali w kierunku rodzimej architektury ludowej, której wskazówki o tym jak budować, gdzie i dlaczego wynikały z mądrości przekazywanej z pokolenia na pokolenia wśród użytkowników budowli, rzemieślników i majstrów. Ponieważ tylko oni zaangażowani byli w proces budowy możemy mówić o *architekturze bez architekta* [1]. Początek zainteresowaniu rolą tradycji we współczesnych realizacjach architektonicznych dała wystawa, która odbyła się w 1964 roku w Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Nowym Jorku. Jej tytuł brzmiał *Architecture Without Architects*; kuratorem i autorem katalogu był Bernard Rudofsky.

Architektura po zakończeniu epoki modernizmu ogłoszonym m. in. przez postmodernistów [2] podążyła w kilku kierunkach, które charakteryzowała różna interpretacja funkcji, konstrukcji i formy. Wśród nich

miejsce znalazły koncepcje odniesień do lokalnej, ponadczasowej tradycji funkcjonalnej [3]. Nurt ten nosi obecnie nazwę architektury wernakularnej [4].

Tradycja inspiracji architekturą lokalną Polsce, jest, ze względów historycznych, złożona. W latach 20. i 30. XX wieku miało miejsce spontaniczne poszukiwanie „stylu narodowego”, natomiast po II wojnie światowej nastąpił czas administracyjnego narzucenia „narodowych form”. Z tego powodu, zdaniem autorek, początki dobrowolnych, świadomych odniesień do regionalnych korzeni, czerpiących z dorobku architektury ludowej można zauważyć we współczesnej architekturze polskiej dopiero w latach 80. Podjęcie szerszej dyskusji na ten temat jest kwestią przyszłości.

Omawiając osiągnięcia nurtu wernakularnego w Polsce, odnieść się również można do koncepcji „architektury niespiesznej” [5] (*slow design network*) sformułowanej i zaistniałej w kręgach amerykańskich, holenderskich i angielskich projektantów i designe-

* Bardzińska-Boneneberg Teresa, dr hab. inż. arch., prof. nadzw. PP, Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego.

** Bonenberg Agata, dr inż. arch., Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Katedra Architektury Usługowej i Mieszkalniowej.

1–9. Przykłady architektury polskiej inspirowanej motywami architektury i sztuki ludowej.

rów. Architektoniczny *slow design* [6], programowo zbliżony jest do architektury zrównoważonego rozwoju (*sustainable architecture*) i jej podstawowych założeń: długości życia technicznego i przydatności, wydajności energetycznej, ilości odpadów wprowadzanych do środowiska i stopnia odnawialności źródeł energii [7].

Nurt architektury wernakularnej również podejmuje te wyzwania, stając się podstawą do zmiany paradygmatu dominującego w architekturze współczesnej: formy budynku jako jedyne wyznacznika wartości. W polskiej architekturze współczesnej istnieją i powstają obiekty wyrastające z lokalnej tradycji budowlanej oraz kanonów estetycznych. Najczęściej należą do nich budynki o ustalonym archetypie: domy w regionach o wyrazistej odrębności tradycji budowlanej, świątynie, a także obiekty, których charakter przesądza o związkach z lokalnym budownictwem – na przykład te z założenia promujące polską kulturę. Lista realizacji, w których są czytelne odniesienia do tradycyjnych wartości architektury ludowej i lokalnej specyfiki jest długa. Poszukiwanie języka architektury współczesnej powiązanego z tradycją lokalną odbywa się na kilku płaszczyznach interpretacyjnych [8]:

- kulturowej (pozycja obiektu w krajobrazie kulturowym miejsca)
- krajobrazowej (inspiracja sylwetą budynku i jej rolą w otaczającym krajobrazie)
- formalnej (inspiracja bryłą budynku: proporcjami, artykulacją elewacji, charakterystycznymi elementami formy: na przykład podcieniami, kolumnami itd.)
- warsztatowej [9] (inspiracja detalem architektonicznym, używanymi materiałami budowlanymi, technikami łączenia elementów konstrukcji)

To bardzo szerokie spektrum poszukiwań powoduje, że architektura inspirowana tradycyjnym budownictwem jest bardzo różnorodna. Autorzy świadomie wybierają interesujący ich motyw do in-

terpretacji (na przykład sylwetę istniejącego budynku i jej miejsce w otaczającym krajobrazie), a pozostałe aspekty kompozycyjne (formalny, warsztatowy) mogą pozostawić współczesnemu językowi komponowania formy architektonicznej. Architektura historyczna stanowi niewyczerpane źródło motywów i inspiracji na wszystkich wymienionych płaszczyznach interpretacyjnych. Można zadać pytanie, jaki jest związek pomiędzy zastosowaną płaszczyzną interpretacyjną (kulturową, krajobrazową, formalną, warsztatową) a funkcją obiektu. Jakie pozaestetyczne motywacje kierują architektem i inwestorem, kiedy decydują o przywołaniu wątków architektury regionalnej? W jaki sposób te motywacje wpływają na ostateczną formę architektoniczną budynku? Według autorek związku ten istnieją, a poniższa tabela systematyzuje informacje dotyczące tego zagadnienia.

Badanie kompozycji opisanych poniżej przykładów polskiej architektury wernakularnej pozwoliło na wysunięcie tezy o związku pomiędzy funkcją budynku a preferowanymi przez twórców płaszczyznami interpretacyjnymi architektury tradycyjnej.

Do najbardziej znanych przykładów architektury wernakularnej w Polsce, należy cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogarodzicy w Białym Borze na Pomorzu Zachodnim, zaprojektowana przez Jerzego Nowosielskiego i Bohdana Kotarbę w latach 1989–1997. Stanowi ona przykład syntezy funkcjonalnej i formalnej świątyni greckokatolickiej wzniesionej dla niewielkiej społeczności. Zbudowana minimalnymi środkami i siłami przyszłych użytkowników stała się, za sprawą mistrzowskiego użycia formy, koloru i nowoczesnej interpretacji malarskiego cerkiewnego wystroju, najciekawszym powojennym obiektem sakralnym nie-łacińskiego rytu [10] (rys. 1).

Zupełnie inną warstwę tradycji lokalnej eksploruje zrealizowany w latach 1979–1991 kościół Podwyż-

Przeznaczenie budynku	Motywacja użycia form charakterystycznych dla lokalnej tradycji	Zastosowanie płaszczyzn interpretacyjnych
Funkcja sakralna	<ul style="list-style-type: none"> – manifestacja duchowości zakorzenionej w tradycji – podkreślenie związku Kościoła z danym miejscem – odwołanie do historycznej symboliki narodowej 	<ul style="list-style-type: none"> – dosłowne cytowania na płaszczyźnie warsztatowej (tradycyjny detal i materiał budowlany) – dosłowne cytowania na płaszczyźnie formalnej
Funkcja wystawiennicza, ekspozycyjna, kulturalna	<ul style="list-style-type: none"> – manifestacja kreatywności czerpiącej z dziedzictwa kulturowego – kreowanie określonego wizerunku miejsca – kreatywne przekształcenie motywów kulturowych – nowoczesność połączona z dumą z przeszłości 	<ul style="list-style-type: none"> – cytaty odległe, abstrakcyjne, zgodne ze stylistyką architektury światowej – budynki formą i konstrukcją podążające za współczesną architekturą światową – nowoczesny detal architektoniczny – cytowanie dotyczy nie tylko architektury, sztuki i rzemiosła ludowego, otwarte jest na każdą szeroko rozpoznawalną inspirację
Budynki użyteczności publicznej	<ul style="list-style-type: none"> – manifestacja bliskości kulturowej, swojskości jest w przypadku wielu instytucji zabiegiem marketingowym (banki, urzędy, firmy), co pozwala na kreowanie przyjaznego, „znajomego” wizerunku 	<ul style="list-style-type: none"> – modernistyczne, oszczędne interpretacje form lokalnych budynków gospodarczych i domostw
Budynki zamieszkania zbiorowego	<ul style="list-style-type: none"> – manifestacja swojskości – identyfikacja z miejscem zamieszkania poprzez wytworzenie poczucia przynależności kulturowej 	<ul style="list-style-type: none"> – zróżnicowane cytaty architektoniczne, oparcie zazwyczaj na tradycyjnym detalu budowlanym, tradycyjnych naturalnych materiałach budowlanych
Domy jednorodzinne	<ul style="list-style-type: none"> – manifestacja przynależności lub aspirowanie do przynależności do kultury materialnej danego miejsca 	<ul style="list-style-type: none"> – bardzo zróżnicowane cytaty zależne od indywidualnej motywacji właściciela

Tab. 1. Zależności pomiędzy przeznaczeniem budynku a płaszczyzną interpretacyjną

szenia Krzyża Świętego i Matki Bożej Uzdrawienia Chorych w na Osiedlu Tysiąclecia w Katowicach. Jego autorami są Henryk Buszko i Aleksander Franta. Uświęcony tradycją formalny schemat kościoła

rzymskokatolickiego został powiązany z tradycją budowlaną tego obszaru. Górny Śląsk to region nasycony obiektami przemysłowymi i towarzyszącą im infrastrukturą, obszar o charakterystycznej, cegła-

nej zabudowie przemysłowej i mieszkaniowej. Bryła i wnętrze świątyni czerpią z tych zasobów formalnych w sposób niezwykle oryginalny odwołując się do industrialnych form. Powstała jedna z najciekawszych po wojnie, pełna ekspresji realizacja sakralna mówiąca o kulturze i etosie pracy Ślązaków, wpisująca się niewątpliwie w nurt architektury wernakularnej [11] (rys. 2). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych powstały świątynie: św. Krzyża w Zakopanem projektu Witolda Cęckiewicza, kościół na Krzeptówkach Stanisława Tyłki, kościół na Chramcówkach Janusza Ingardena, kościół na Olczy projektu Teresy i Tadeusza Gawłowskich doskonale osadzone w tatrzańskim krajobrazie [12].

Odwołania kulturowe pełnią najważniejszą rolę w koncepcji projektowej i trwającej od 2000 roku realizacji kościoła i klasztoru zakonu oo. Franciszkanów pw. św. Klary i św. Franciszka. Budowany zespół to obiekt realizowany stopniowo przez lokalną społeczność i zakonników w miarę dostępnych sił i środków. Wykorzystywane są naturalne materiały, przede wszystkim kamień używany w jak najmniej przetworzonej postaci oraz drewno. Projektantem i nadzorującym budowę jest architekt Stanisław Niemczyk, który na miejscu podejmuje decyzje dotyczące detali wyposażenia wnętrz, struktury kamiennych ścian – tak jak to czynili muratorzy w dawnych czasach. Akt powstawania budowli, tworzenia jej, jest w tym przypadku jednym z ważnych czynników określających istotę tego przedsięwzięcia. Jest to również realizacja w pełni odpowiadająca również koncepcji *slow-design* (rys. 3).

Zazwyczaj jednak oczekiwania inwestorów rzadko są wsparciem dla tego typu rozwiązań, a szacunek dla otoczenia i lokalnej tradycji jest trudny do osiągnięcia. Na szczęście istnieją wyjątki od tej reguły. W 2003 roku w Zawoi zakończono budowę siedziby Banku Spółdzielczego w Jordanowie. Architekt Andrzej Kaczmarczyk zdecydował się na zacytowanie

formy stodoły z przejezdnym boiskiem, odsuniętej od ulicy w sposób tradycyjny. Bryła banku doskonale wpisuje się w otwartą przestrzeń doliny pod Babią Górą. Wprowadzenie dużego przeszklenia elewacji w miejscu wrót sygnalizuje rzeczywiste przeznaczenie budynku. We wnętrzu miejsce boiska [13] zajmuje sala operacji bankowych. Na elewacjach drewniane, ciemne szalowania nawiązują do sposobu kładzenia dranic. We wnętrzu, przy projektowaniu elementów wyposażenia, użyto elementów tradycyjnej stolarki zawojskiej i orawskiej, które wykonali miejscowi cieśle o stolarze. W centrum najdłuższej wsi w Polsce, Bank Spółdzielczy w Zawoi jest doskonałym przykładem budynku o nietradycyjnej funkcji wykorzystującym formalny i konstrukcyjny dorobek lokalnych warsztatów ciesielskich, stolarskich i snycerskich (rys. 4).

W podobny sposób odwołali się do formy budynku gospodarczego Iwona Wilczek i Mariusz Tenczyński, tworzący biuro architektoniczne *db2 architekci*. Budynek administracyjny Muzeum Wsi Opolskiej w Bierkowicach, który został oddany do użytku w 2008 roku nawiązuje formą do zabudowań typowych dla gospodarstwa wiejskiego. Materiałem dominującym na elewacjach i we wnętrzach jest drewno: eksponowana we wnętrzu konstrukcja, gontowe pokrycia dachowe, szalowania i przesłony. Sposób otwierania żaluzji, przypominających osłony okien w budynkach gospodarczych potęguje efekt wtopienia się budynku w otaczające go budynki skansenu (rys. 5).

Doskonałe wpisanie w podmiejski pagórkowaty krajobraz cechuje dom leżący u stóp krakowskiej Łysej Góry w Krakowie-Swoszowicach. Powstał w 2004 roku według projektu architektów Krzysztofa Ingardena i Jacka Ewy wraz z zespołem. Umieszczony na nieregularnej działce o znacznych spadkach, miękkimi formami nawiązuje zarówno do łuku drogi jak i wzniesienia na którego tle jest oglądany. Wyróżnia się spośród „podhalańskiej” i „klockowej” podkrakowskiej zabudowy również kolorytem: szaro-

ści kamienia, pokrycia dachu, ogrodzenie wyrastają z faktury i odcieni terenu (rys. 6).

Z kolei przykładem wielorodzinnej zabudowy sięgającej do lokalnej tradycji zamieszkania jest zespół budynków w Katowicach, wzniesiony około 1994 roku według projektu architektów Stanisława Niemczyka i Marka Kuszewskiego. Inspiracja czerpana z tradycyjnego „familoka” polega na nawiązaniach formalnych i kolorystycznych omawianej enklawy zabudowy, ale również dotyczy rozwiązań funkcjonalnych: stworzenia przestrzeni półprywatnych dla dorosłych i dzieci, architektury sprzyjającej sąsiedzkim kontaktom, zapewniającej wygodne mieszkania (rys. 7).

Na dwóch ostatnich wystawach światowych Expo 2005 w Osace i Expo 2010 w Szanghaju, Polska zaprezentowała ekspozycję w pawilonach, których koncepcja wywodzi się z naszych tradycji kulturowych. Pawilony wystawowe i ekspozycje na Biennale stanowią nieco inną grupę przedsięwzięć, gdzie cechy narodowe wysuwają się siłą rzeczy na plan pierwszy, inspirując przede wszystkim odwołania formalne, najłatwiejsze do odczytania przez odbiorców.

Konstrukcja pawilonu na Expo 2005 w Osace, owinięta została plecionym wiklinowym „koszem” nadającym pawilonowi nierealny, miękki kształt, doskonale efektowny nocą, przy rozświetlonym wnętrzu budynku. W polskiej tradycji budowlanej ściana kosznicowa jest doskonale znana i często stosowana była w budownictwie ludowym wielu regionów. Mogła być samodzielną osłoną wydzielającą zadaszoną przestrzeń składową lub wykonana z mniej cennych materiałów a obłożona gliną tworzyła ruszt wzmacniający wypełnienia pól w konstrukcji szachulcowej budynków. W polskim pawilonie z 2005 roku zatarta została granica między tymi dwiema tradycyjnymi rolami wiklinowej plecionki w budownictwie i polskiej kulturze materialnej. Autorami byli architekci: Krzysztof Ingarden, Aleksander Janicki, artysta plastyk: Jacek Ewý (rys. 8).

Po pięciu latach kolejny polski pawilon na Expo 2010 w Szanghaju, zaprojektowany przez Marcina Mostafę i Natalię Paszkowską w finezyjny sposób odwołuje się do sztuki ludowej. Przeszlony budynek o formie sytuującej go między minimalizmem a dekonstruktywizmem został pokryty deseniem wywodzącym się z motywów ludowej wycinanki. Ten sam wyrazisty wzór pojawia się na wszystkich ścianach, dachach, a także we wnętrzach. Ważną rolę odgrywa tu światło naturalne i sztuczne grając wycinankowymi wzorami w różny sposób i w różnych gamach kolorystycznych. Jest to współczesne, na miarę XXI wieku echo tego, czym we wiejskich kurpiowskich izbach były wycinankowe ozdoby wiszące u sufitów poruszane ruchem powietrza, ozdobnie wycinane deski na szczytowych ścianach domów, koruny nad oknami i ozdobne balustrady ganków (rys. 9).

Nurt wernakularny we współczesnej architekturze polskiej można zaobserwować we wielu realizacjach. Przed 1989, nawiązania do form regionalnych dotyczyły przede wszystkim budownictwa domów jednorodzinnych oraz kościołów i wynikały z ograniczeń rynkowych. Dostosowana do możliwości wykonawczych technologia budowy i konstrukcja oraz użyte materiały były tym, czym dysponowała społeczność lub inwestor decydujący się na budowę. Obecnie kształt budynków lub ich elementów jest wynikiem świadomego wyboru i interpretacji form regionalnych. Wybór ten zależy od twórcy i celu, jakiemu służy budynek. Równocześnie jednak nowe przedsięwzięcia tylko w wyjątkowych przypadkach spełniają kryteria „architektury niespiesznej” (*slow-architecture*), architektury zrównoważonego rozwoju (*sustainable architecture*). Wydaje się jednak, że presja sytuacji ekologicznej i ekonomicznej spowoduje upowszechnienie architektury zbliżonej do założeń architektury wernakularnej, *slow-architecture* i *sustainable architecture*, przynajmniej w niektórych grupach inwestycji.

PRZYPISY

- [1] Najstarsze budowle wznoszone przez mieszkańców dla siebie samych, w technologiach jakie narzucało środowisko geograficzne i o rozwiązaniach konstrukcyjnych – wyniku przekazywanych doświadczeń omawiają m.in. książki T. Kelm, A. Rapoport, M. Tobolczyk.
- [2] Za spektakularny koniec epoki modernizmu przyjęto dzień 15 lipca 1972, w którym zniszczone zostały wielkopłytowe bloki osiedla Pruitt-Igoe w St. Louis, autorstwa był Minoru Yamasaki. Jednak pierwszą poważną krytyką tego nurtu była publikacja w 1965 roku dziennikarki Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, która zbiegła się w czasie z publikacjami Venturiego. W 1975 roku nazwa kierunku została przypieczętowana znaną publikacją Charlesa Jencksa.
- [3] Określenie używane przez B. Lisowskiego w publikacji *Modern Architecture in Poland*, Polonia Publishing House, Warsaw 1968.
- [4] Między innymi w książce *Architecture Today*, nurt wernakularny jest wyróżniony jako jeden z kierunków rozwoju współczesnej architektury. Zakres znaczeniowy tego terminu zmieniał się od połowy XIX wieku kiedy został użyty po raz pierwszy w Anglii; w Polsce obecnie w różnych środowiskach

były, i są obecnie używane także inne określenia. Zagadnienie to jest omówione w artykule J. Szewczyka *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*, Czasopismo Naukowe „Kultura i Historia” 12/2007.

[5] <http://slowtextiles.org/>.

[6] Ostatnia konferencja pod nazwą *Slow Textiles* odbyła się w dniach 8–9 maja 2010 w Stroud College w Gloucestershire.

[7] Kryteria, jakimi posługuje się Oak Ridge National Laboratory US Department of Energy.

[8] Badania przeprowadzone na próbie 30 obiektów polskiej architektury wernakularnej.

[9] Stosunkowo wcześniej, bo od początku lat 70. prace Victora Papanka zwracają uwagę na konieczność przemodelowania sposobu projektowania (designu) ze względu na szeroko pojęte uwarunkowania ekologiczne i społeczne.

[10] *Architektura* 2/98, s. 10.

[11] *Architektura* 2/98 s. 18.

[12] *Architektura* 11/97 s. 13.

[13] Boisko – centralnie położona przestrzeń przejazdowa tradycyjnej stodoły.

BIBLIOGRAFIA

- Czerwiński T., *Budownictwo ludowe w Polsce*, Sport i Turystyka Muza S.A., Warszawa 2006.
- Hansen D., *Architektura „Niespieszna”*, Czasopismo Techniczne, Z.2-A/2007 Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej
- Kelm T., *Architektura ziemi tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Murator, Warszawa 1996.
- Lisowski B., *Modern Architecture in Poland*, Polonia Publishing House, Warsaw 1968.
- Papanek V., *Design for the Real World. Human Ecology and Social Change*, Thames&Hudson, London 1984.

- Rapoport A., *House Form and Culture*, Prentice Hall, 1969.
- Ruszczyk G., *Architektura drewniana w Polsce*, Sport i Turystyka Muza S.A., Warszawa 2009.
- Steele J., *Architecture Today*, Phaidon Press Limited, 1997.
- Szewczyk J., *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*.
- Tobolczyk M. *Narodziny architektury*, PWN 2000.
- Architektura*: 4/96, 11/97, 2/98.
- Czasopismo Naukowe „Kultura i Historia” 12/2007.

Teresa Bardzińska-Boneneberg*
Agata Bonenberg**

THE VERNACULAR TREND IN CONTEMPORARY IMPLEMENTATIONS BY POLISH ARCHITECTS

Vernacular architecture was identified as an architectural trend in the 1960s. It is characterized by references to local timeless architectural tradition. The search for an architectural language of expression bound with historical, regional tradition can be observed on four main *planes of interpretation*: cultural, formal, of landscape and detailing. The aim of the research done by the authors is to define the relation between the function of a building and *the planes of interpretation* dominating in their works.

Keywords: vernacular trend, tradition, inspirations, regionalism, sustainable architecture, slow design

The tradition of European architectural education in the 1950s and 1960s was based upon universal solutions of an international style. Architects educated then seldom looked at native folk architecture whose guidelines on how, where and why to build resulted from wisdom transferred from generation to generation among its users, craftsmen and masters. As only they were involved in the process of construction, we may speak of “architecture without an architect” [1]. An interest in the role of tradition in contemporary architectonic implementations was conceived by an exhibition which took place at the Museum of Modern Art in New York in 1964. Its title was *Architecture Without Architects*; its trustee and the author of the catalogue was Bernard Rudofsky.

Architecture after the end of modernism, pronounced by postmodernists [2], went in several directions characterized by various interpretations of function, construction and form. They included concepts of references to a local, timeless functional tradition [3]. This trend is called vernacular architecture at present [4].

The tradition of inspirations from local architecture in Poland is complex on historical accounts. In the 1920s and 1930s, there was a spontaneous search for a “national style”. After WW2, there was a time of the administrative imposition of “national forms”. Because of that, in the authors’ opinion, the beginnings of voluntary, conscious references to the regional roots taking advantage of the output of folk architecture, could not be noticed until the 1980s. Commencing a broader discussion on this theme is a question of the future.

Discussing the achievements of the vernacular trend in Poland, we may also refer to the concept of “the slow design network” [5] formulated in the communities of American, Dutch and English designers. Architectonic slow design [6] is programmatically close to sustainable architecture and its elementary assumptions: the length of technical life and usability, the efficiency of energy, the amount of waste polluting the environment and the degree of renewable sources of energy [7].

* Bardzińska-Boneneberg Teresa, Assoc. Prof. D.Sc. Ph.D. Arch., Poznań University of Technology, Faculty of Architecture, Institute of Architecture and Spatial Planning.

** Bonenberg Agata, Ph.D. Arch., Poznań University of Technology, Faculty of Architecture, Chair of Service and Residential Architecture.

The trend of vernacular architecture also accepts these challenges becoming the basis for a change in the paradigm dominating over contemporary architecture: the form of a building as the only determinant of its value. In Polish contemporary architecture, there are some objects growing from local building traditions and aesthetical canons. They are usually buildings with a settled archetype: houses in regions with the distinctive separateness of a building tradition, temples as well as objects whose character determines their relationships with local construction – for instance, those which promote Polish culture. The list of implementations with readable references to the traditional values of folk architecture and local specificity is long. A quest for a language of contemporary architecture related to a local tradition happens on several planes of interpretation [8]:

- cultural (position of an object in the cultural landscape of a place)
- of landscape (inspiration by the silhouette of a building and its role in the surrounding landscape)
- formal (inspiration from the body of a building: proportions, articulation of elevations, characteristic elements of the form: arcades, columns etc.)
- detailing [9] (inspiration from architectonic detail, applied building materials, techniques of joining elements of construction)

This very broad spectrum of search makes architecture inspired by traditional construction diverse. Authors consciously choose an interesting motif for interpretation (e.g. the silhouette of an existing building and its place in the surrounding landscape), while the remaining compositional aspects (formal, detailing) may be left to the contemporary language of composing an architectonic form. Historical architecture makes an inexhaustible source of motifs and inspirations on all the above-mentioned planes of interpretation. We could ask what is the relationship between an applied plane

of interpretation (cultural, of landscape, formal, detailing) and the function of an object. What non-aesthetic motivations guide an architect and an investor when they decide to restore some motifs of regional architecture? How do these motivations influence the final architectonic form of a building? According to the authors, such relationships do exist. The following table systematizes information concerning this issue.

The examination of the following examples of Polish vernacular architecture enabled us to venture a thesis on a relationship between the function of a building and the designers' preferred planes of the interpretation of traditional architecture.

The best-known examples of vernacular architecture in Poland include an Orthodox Church in Biały Bór, Western Pomerania, designed by Jerzy Nowosielski and Bohdan Kotarba in 1989–1997. It makes an example of a functional synthesis and a formal Greek Catholic temple raised for a small community. Constructed with the minimal means and forces of its future users, it has become – owing to a masterly application of form, colour and a modern interpretation of artistic Orthodox décor – the most important postwar sacral object in a non-Latin rite [10] (Fig.1).

A completely different layer of local tradition is explored by a church implemented in Tysiąclecia Estate in Katowice in 1979–1991. Its authors are Henryk Buszko and Aleksander Franta. Consecrated by tradition, the formal outline of this Roman Catholic church is bound up with the building tradition of this area. Upper Silesia is a region filled with industrial objects and its accompanying infrastructure, an area with characteristic brick industrial and residential buildings. The body and interior of the temple take advantage of the formal reserves in an unusually original manner referring to industrial forms. The result is one of the most interesting postwar, expressive sacral implementations talking of the culture

1-9 Polish architecture inspired by local architectural forms and folk art

Intended use of a building	Motivation of using forms characteristic of local tradition	Application of the planes of interpretation
sacral function	<ul style="list-style-type: none"> – manifestation of spirituality rooted in tradition – emphasis on a relationship between the Church and a given place – reference to historical national symbolism 	<ul style="list-style-type: none"> – literal quotes on the detailing level (traditional detail and building material) – literal quotes on the formal level
expositional, cultural function	<ul style="list-style-type: none"> – manifestation of creativity taking advantage of cultural heritage – creation of a defined image of a place 	<ul style="list-style-type: none"> – distant, abstract quotes according to the stylistics of world architecture – buildings whose form and construction follow contemporary world architecture
expositional, cultural function	<ul style="list-style-type: none"> – creative transformation of cultural motifs – modernity combined with the pride of the past 	<ul style="list-style-type: none"> – modern architectonic detail – quotes do not only concern architecture, art and folk crafts, they are open to every broadly recognizable inspiration
public utility buildings	<ul style="list-style-type: none"> – manifestation of cultural nearness, familiarity; in the case of many institutions, it is a marketing measure (banks, offices, firms) creating a friendly, “familiar” image 	<ul style="list-style-type: none"> – modernist, economical interpretations of the forms of local manufacturing buildings and households
collective residence buildings	<ul style="list-style-type: none"> – manifestation of familiarity – identification with a place of residence by producing the sense of cultural affiliation 	<ul style="list-style-type: none"> – diverse architectural quotes, usually based on a traditional building detail, traditional natural building materials
detached houses	<ul style="list-style-type: none"> – manifestation of affiliation or aspiration to affiliation to the material culture of a given place 	<ul style="list-style-type: none"> – very diverse quotes depending on the owner’s individual motivation

Tab. 1. Dependences between the intended use of a building and a plane of interpretation

and professional ethos of the Silesians and adjusted to the trend of vernacular architecture [11] (Fig. 2). In the late 1990s, temples in Zakopane designed by Witold Cęckiewicz; in Krzeptówki by Stanisław Tylka; in Chramcówki by Janusz Ingarden; in Olcza by Teresa and Tadeusz Gawłowski, perfectly set in the Tatra landscape, were constructed [12].

Cultural references play the crucial role in the design concept and implementation (since 2000) of a Franciscan church and monastery. The complex is implemented in stages by the local community and monks with their accessible forces and means. Natural materials – mostly stone used in quite an unprocessed form and wood – are applied. The designer

and supervisor is architect Stanisław Niemczyk who takes decisions concerning the details of décor and the structure of the stone walls on site, just like ancient masons. The act of the formation of the edifice is one of the important factors determining the essence of this enterprise. This implementation fully responds to the concept of slow design, too (Fig. 3).

However, the investors' expectations rarely support such solutions, while respect for the surroundings and local tradition is difficult to attain. Fortunately, there are some exceptions. In 2003, the construction of a seat of a cooperative bank was completed in Zawoja. Architect Andrzej Kaczmarczyk decided to quote the form of a barn with a transitory threshing floor, away from the street, in a traditional manner. The body of the bank is excellently adjusted to the open space at the foot of Babia Mountain. The introduction of large glazed elevations in place of gates signals the real intended use of this building. Inside, the site of the threshing floor [13] is occupied by a hall for bank operations. Wooden, dark shuttering on the elevations refers to the manner of laying forms. In the interior, elements of the traditional Zawoja and Orawa woodwork were applied by the local carpenters. The bank in the centre of the longest village in Poland is an excellent example of a building with a non-traditional function using the formal and constructional achievements of the local workshops (Fig. 4).

Iwona Wilczek and Mariusz Terczyński of db2 architekci referred to the form of a manufacturing building in a similar manner. The administrative building of the Museum of the Opole Countryside in Bierkowice, implemented in 2008, refers to typical rural objects. The dominating material in the elevations and the interiors is wood: construction exposed in the interior, shingle roofing, shuttering and screens. The manner of opening the blinds resembling window protectors in manufacturing buildings intensifies the effect of

being adjusted to the surrounding buildings in this open-air ethnographical museum (Fig. 5).

Perfect adjustment to a suburban hilly landscape characterizes a house standing at the foot of Łysa Mountain in Kraków-Swoszowice. It was designed by Krzysztof Ingarden and Jacek Ewy with their team and built in 2004. Located on an irregular plot with visible slopes, it refers with its soft forms to a bendy road and an elevation in the background. It is distinguished among the "highland" and "block" buildings by its colours: the greys of the stone, roofing and fencing grow from the texture and shades in this area (Fig. 6).

A complex of buildings in Katowice, designed by Stanisław Niemczyk and Marek Kruszewski and implemented around 1994, makes an example of a multifamily object reaching for the local tradition of residence. Its inspiration from the traditional Silesian family house consists in formal and colourist references to the abovementioned enclave of buildings but also concerns functional solutions: the creation of semi-private spaces for adults and children, architecture conducive to neighbourly contacts and comfortable residence (Fig. 7).

At Expo-2005 in Osaka and Expo-2010 in Shanghai, Poland presented its exhibits in pavilions whose concept is derived from our cultural traditions. Pavilions and expositions at the Biennial make a different group of enterprises where national characteristics come to the fore and inspire formal references that are easy to interpret.

The construction of the pavilion at Expo-2005 was wrapped in a braided wicker "basket" giving it an unreal, soft shape, very attractive at night. In the Polish tradition of building, the well-known "basket" wall was often used in the folk construction of numerous regions. It could be an independent protection separating a roofed space or, made of less valuable materials, covered with clay, form a grid strengthening

filled squares in a chessboard construction. At Expo-2005, the border between those two traditional roles of wicker braiding in construction and Polish material culture was blurred. The authors were architects Krzysztof Ingarden and Aleksander Janicki and artist Jacek Ewy (Fig. 8).

Five years later, another Polish pavilion, designed by Marcin Mostafa and Natalia Paszkowska, refers to folk art in a fine way. A glassed-in building whose form situates it between minimalism and deconstructivism is covered with a pattern derived from the motifs of folk braiding. The same expressive pattern appears on every wall, on the roof and in the interiors as well. The natural and artificial light, flirting with the braided patterns in various manners and colour combinations, plays an important role here. It is a contemporary, 21st-century echo of ornaments hanging from the ceilings in country chambers, moved by the air, ornamental planks on the gables, crowns above the windows and fine porch balustrades (Fig. 9).

The vernacular trend in contemporary Polish architecture can be observed in numerous implementations. Before 1989, references to regional forms mostly concerned the construction of detached houses and churches resulting from market limitations. Adjusted to the potential of performance, the technology of construction and applied materials included the possessions of a community or an investor. These days, the shape of buildings or their elements results from a conscious choice and an interpretation of regional forms. The choice depends on the creator and the purpose. However, new undertakings satisfy the criteria of slow and sustainable architecture only in special cases. However, it seems that the pressure of an ecological and economic situation will help to popularize architecture lying closer to the assumptions of vernacular architecture, slow architecture and sustainable architecture, at least in certain groups of investments.

ENDNOTES

[1] The oldest edifices raised by the residents for themselves in technologies imposed by the geographical environment and with constructional solutions resulting from experiences are presented by T.Kelm, A. Rapaport, M. Tobolczyk etc.

[2] The spectacular end of modernism was 15 July 1972 when blocks of large concrete slab in Pruitt-Igoe, St. Louis, designed by Minoru Yamasaki, were demolished. However, the first serious criticism of this trend was Jane Jacobs's publication *The Death and Life of Great American Cities* (1965) which coincided with Venturi's writings. In 1975, the name of the current was sealed with a well-known publication by Charles Jencks.

[3] Notion used by B. Lisowski in the publication *Modern Architecture in Poland*, Polonia Publishing House, Warsaw 1968.

[4] E.g. in the book *Architecture Today – the vernacular trend is distinguished as one of the directions in the development of contemporary architecture*. Its linguistic range has changed from the mid-19th century when it was used for the first time in England; in Poland, various circles use various terms. This issue is presented in J. Szewczyk's article *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*, *Czasopismo Naukowe "Kultura i Historia"* 12/2007.

[5] <http://slowtextiles.org/>

[6] The latest conference entitled Slow Textiles took place at Stroud College, Gloucestershire on 8–9 May 2010.
 [7] Criteria of Oak Ridge National Laboratory US Department of Energy.
 [8] Research on 30 objects of Polish vernacular architecture.
 [9] Since the early 1970s, Victor Papanek's works have emphasized the necessity of remodelling the manner of

design on account of broadly understood ecological and social conditions.

[10] *Architektura* 2/98, p. 10.

[11] *Architektura* 2/98, p. 18.

[12] *Architektura* 11/97, p. 13.

[13] Threshing floor – centrally situated transitory space in a traditional barn.

BIBLIOGRAPHY

Czerwiński T., *Budownictwo ludowe w Polsce*, Sport i Turystyka Muza, Warsaw 2006.

Hansen D., *Architektura „Niespieszna”*, Czasopismo Techniczne, z. 2-A/2007, Cracow University of Technology Press.

Kelm T., *Architektura ziemi tradycja i współczesność*, Murator, Warsaw 1996.

Lisowski B., *Modern Architecture in Poland*, Polonia Publishing House, Warsaw 1968.

Papanek V., *Design for the Real World. Human Ecology and Social Change*, Thames&Hudson, London, 1984.

Rapoport A., *House Form and Culture*, Prentice Hall 1969.

Ruszczyk G., *Architektura drewniana w Polsce*, Sport i Turystyka Muza, Warsaw 2009.

Steele J., *Architecture Today*, Phaidon Press Limited, 1997.

Szewczyk J., *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*.

Tobolczyk M., *Narodziny architektury*, PWN 2000.

Architektura: 4/96, 11/97, 2/98.

Czasopismo Naukowe „Kultura i Historia” 12/2007.